

Türk Tıp Dilinin Tarihsel Gelişimi

Nidai Sulhi ATMACA

Türk dirgerlik(tıp) dili, kendi öz dilimizin kullanılması bakımından gerek geçmişte, gerek günümüzde yabancı diller lehine çok fazla ihmale uğramıştır.

Ebubekir Razi (841-926), Farabi (870-950), Ebureyhan Biruni (973-1051), İbn-i Sina (980-1037) gibi orta çağda yaşamış Türk dirgerleri (hekimleri), yapıtlarını o dönemin bilim dili olan Arapça ya da Farsça olarak yazmış, bu yüzden de Arap ya da İranlı sanılmışlardır. Dirgerlikle ilgili yapıtların Arapça yazılması geleneği Osmanlı döneminde de sürmüştür. I.Murat'la Yıldırım Bayazıt dönemlerinin (1359-1402) tanınmış dirger yazarlarından olup, yapıtlarını Arapça yazmış bulunan **Hacı Paşa (Celalettin Hızır) "Teshil (Bakılık)"** adlı yapıtının önsözünde, bu kez yapıtını herkesin anlayabilmesi için **Türkçe yazdığından dolayı okuyucularından özür dilemek gereğini duymuştur** (A.Adivar, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi 1982,S.20-21,24).

İlk Türkçe deneysel tıp yapıtı Fatih devrinin ünlü hekimlerinden ŞerefeddinSabuncoğlu'nun yazdığı **"Mücerreb-Name"** (1468) olup, Atatürk Kültür merkezi tarafından (Prof.Dr.İlter Uzel) yayımlanmıştır.

XVII. yüzyılda Osmanlılarda Galenos (130-200) ile İbn-i Sina'nın dirgerlik alanındaki düşünceleri egemen olmakla birlikte, Batı dirgerliğiyle ilk ilişkiler bu yüzyılda başlamıştır. **Osmanlıların Batı tıbbıyla ilk ilişkileri XVII. yüzyıl** başlarında kurulmuş, hekimbaşı **Suphizade Abdülaziz** efendi, o yüzyılın en büyük dirgeri olarak nitelenen Hermann Boerhaave'nin özdeyişlerini (aforizmalarını) Türkçe'ye çevirmiş, ancak Latince terimlerin çoğunu olduğu gibi dilimize aktarmıştır. Bu yapıt, dilimize giren yeni tıp terimleri bakımından büyük önem taşımaktadır.

İbn-i Sina'nın "Al Kanun Fi't Tıp (Hekimliğin Yasası)" adlı yapıtı XVIII. yüzyıl sonlarında, III.Mustafa'nın padişahlığı döneminde, Tokatlı Mustafa efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmişse de çoğu sözcükler Arapça olarak kalmıştır.

Dr.Nidai Sulhi ATMACA
İç Hastalıkları ve Sindirim Hastalıkları Uzmanı - ANKARA

Türk dirgerlik dilinin gelişmesinde, Süleymaniye Tıp Medresesi çıkışlı **Hekimbaşı Şanizade Atullah** efendinin (1769-1826) önemli bir yeri vardır. Şanizade'nin Avusturya ders kitabının İtalyanca nüshasından Türkçe'ye çevirdiği tıp ders kitabı, geleneksel tıbbın sonunun ve modern tıbbın başlangıcının bir işareti olup, Türk tıp dilinde ilk kez son yılların dil özleştirmesine kadar kullanılmış modern bir tıp sözlüğü yaratmıştır.

Türkçenin bir bilim ve özeğin dili kabul edilmemesinin sakıncaları ancak XIX. Yüzyılda anlaşılmaya başlanmıştır. **1805'te ilk Tıp Okulu** açıldığında öğrencilerin İstanbul'daki eczanelerde çalışan İtalyanlardan İtalyanca öğrenebilecekleri düşüncesiyle derslerin o dille verilmesi öngörülmüştü (*A.İhsan Gencer, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi", İÜEF.Tarih Dergisi, No.31*).

Osmanlı padişahlarının otuzuncusu olan **II.Mahmut (1808-1839)** döneminde, yeniçeriliğin kaldırılmasından 1 yıl sonra, orduya dirger yetiştirmek üzere 1827' de yeni kurulan bir **TİPHANE** ile **1832'** de **CERRAHHANE** kuruldu. Ordu dışı kesimin dirger gereksinimini ise, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1541) kurulmuş olan **Süleymaniye Külliyesindeki Tıp Medresesi'** nce karşılanmaktaydı. Tıphane ile Cerrahhane, köklü bir onarım ardından, bugünkü Galatasaray Lisesinin bulunduğu yerdeki yeni yapısına taşındı. **17 Şubat 1839'** da Mekteb-i Tıbbiye adıyla açılan bu okulda Fransızca eğitim yapılmaktaydı. Sultan II. Mahmut, tıp öğreniminin neden Türkçe yerine Fransızca olarak yapılacağını aşağıdaki sözlerle açıklamak gerektiğini duymuştur:

"Şimdi bizim dilimizde, kitaplarımızda sağlık bilimi yok mu ki, onu yabancı bir dilde okuyalım? sorusunun zihninizde canlandığını biliyorum. Bu konuda size katılmakla birlikte, şimdilik karşı karşıya bulunan güçlüklerle sakıncaları belirtmek, soruya karşılık olarak da bu durumun yakın bir gelecekte giderilmesini bekleyip, dilediğimi söylemek istiyorum. Bizde de sağlık bilimiyle ilgili pek çok kitap vardır. Avrupalılar başlangıçta dirgerliği, bu kitapları kendi dillerine çevirtip öğrenerek aldılar. Ancak Arapça yazılmış olan bu kitapların bir süredenberi incelenip öğretim, öğrenim konusu yapılmasına özen gösterilmediğinden, ayrıca bilimsel terimleri bilen kişiler de giderek azaldığı için, bu kitaplar bir yana itilmiş durumda bulunmakta, bunların incelenip sağlık bilimini tümüyle asıl dilimiz olan Türkçeye aktarmak şimdi birçok sıkıntılara katlanmanın yanısıra uzun bir süreyi de gerektirmektedir."

Padişah, Arapça'yı dirgerlik alanında bilim dili olarak dışlayan bu sözlerinden sonra konuşmasını şöyle sürdürür :

"Avrupalılar ise, bu bilimi Arapça kitaplardan kendi dillerine aktardıktan sonra, yüzyılı aşkın bir süredir bu alanda gelişmeler göstererek, öğrenim yöntemleriyle kurallarını

*kolaylaştırmışlar, sonradan birtakım yeni buluşlarını kendi kitaplarına eklemişlerdir. Şimdi Arapça tıp kitapları, onlarınkine göre bir ölçüde eksik gibi görünmektedir. Bu eksikliklerin öbürlerinden yararlanılarak giderilmesini göze alsak bile, Türkçeye birdenbire aktarma yapılamayacak, en az 10 yıl dolayında Arapça öğrenimi, sonra da en azından 5-6 yıl tıp öğrenimi yapmaya gerek duyulacaktır. Bizim ise bir yandan ordu ile ülkenin gereksinme duyduğu yetenekli dirgerleri yetiştirip gerekli hizmetlerde kullanırken, bir yandan da **sağlık bilimini tümüyle dilimize alıp, gerekli yapıtları Türkçe olarak ortaya koymaya çalışıp çaba göstermemiz gerekmektedir** “*

Padişah, bu konuşmasının beş yerinde, sağlık bilimini asıl dilimiz olan Türkçe'ye aktarmaktan, tıp kitaplarını Türkçe olarak ortaya koymaktan söz etmektedir.

Öğrenciler, Fransızca olarak yapılan öğretimden yeterince yararlanamadıkları gibi kendileri de beklenen ölçüde yararlı olamadılar. Bu durumun sorumluluğunu öğrenimin yabancı dilde olmasına bağlayanlar, öğretim dilinin Türkçe'ye dönüştürülmesi amacıyla çaba göstermeye başladılar. Öğretimin Türkçeleştirilmesinden yana olan dirgerler, 1849-1850 yıllarında bu yoldaki çalışmalarını sürdürüp, basında bu amaca yönelik yazılar yazdılar. Okulun hıristiyan öğretmenleri de Beyoğlu'da yayımlanan Fransızca gazetelerde öğretimin Türkçe yapılamayacağı görüşünü savunan yazılar yazarak dirgerliğin “yavan, ilkel bir dil olan Türkçe” ile anlatılamayacak ölçüde yüksek bir bilim olduğundan söz ettiler (Dr.Rüştü Ergun, “150 Yıllık Hekimlik Dilimize Genel Bir Bakış” T.Tıp Derneği Dergisi, Cilt 48,Sayı 4-5-6,Sayfa 89,1982).

Aralarında bir tek Türkün bile bulunmadığı 39 dirger, 1860'ların sonlarına doğru daha çok azınlık kökenli dirgerlerin kurduğu “*Societe Imperiale de Medecine*” **Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane** adıyla bir dernek kurdular. **Gazette Medical d'Orient (Doğu Tıp Gazetesi)** adlı bir dergi yayımlayan dernekteki konuşmalar da Fransızca yapılıyordu.

Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin tutumunu beğenmeyen dirgerlerin (Kırımlı Aziz İdris'in öncülüğünde) 1856 yılında kurdukları Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye (*Bugünkü Türkiye Tıp Akademisi*) Fransızca'dan Türkçe'ye yapıtlar çevirmeye başladı. Belçika'lı Prof. Nisten'in ünlü Fransızca dirgerlik sözlüğünü 1874'de Osmanlıca'ya çevirerek “**Lugat-ı Tıbbiye**” adıyla yayımlamıştır. (İkinci basımı 1900'da *Lugat-ı Tıp* adıyla)

Namık Kemal, 1866 yılında Tasvir-i Efkar gazetesinin 37. Sayfasında yazdığı “**Türkçe Tababete Dair Makale-i Mahsusa**” başlıklı yazıda :

“Yeterince bilinmeyen bir dilde yapılacak öğretimin eksik kalacağına değinmiş, başlangıçta Avrupa'da öğretimin latince olduğunu, sonraları her ulusun öğretimi kendi dilinde yapmaya

başladığını belirttikten sonra, bizde de tıp öğretiminin Türkçe olarak yapılması gereğine değinmişti.”

Soruna aydınların da ilgi göstermesiyle, **Kırımlı Dr.Aziz İdris** ile birkaç dirger arkadaşının çabaları sonucu **dirgerlik öğretiminin Fransızca olarak yapılmasına (1839-1870) 15 yıllık bir mücadeleden ve 32 yıl sonra 1870 yılında son verilerek Türkçe tıp eğitimine geçilmiştir.** 32 yıllık Fransızca öğretim süresince Türkçe tıp kitaplarının sayısı yarım düzineyi geçmezken, bunu izleyen 13 yıllık tıp eğitimi döneminde 62 Türkçe tıp kitabı hazırlanmış, bunların 50'si basılmıştır. Tıbbiyelilerin verdiği öğretim dilinin Türkçe olması mücadelesinden etkilenen devlet, ilk kez 1863'te, ikinci kez 1870'de açılan Darülfünun'un öğretim dilini Türkçe olarak saptamıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde bugünkü dille şöyle deniyordu: *“Her ulus, ulusal eğitimde ilerleme göstermesi yollarını kendi dilinde aramalıdır. Bir ulusun yabancı bir dille bilim ve beceri edinmede ilerleme göstermesi zordur”.*

Fransızca dirgerlik öğretimine son verildikten sonra, dirgerlik dilinin Türkçeleştirilmesi yolunda kişisel çabalar gösteren dirgerlerle bilim adamları da çıkmıştır. Bunlardan biri olan **Ord.Prof.Dr.General Tevfik Sağlam** Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin bir toplantısında (1914); **“Osmanlı dili, Gelişmesi, Bugünü”** konusunda yaptığı bir konuşmasında, iyi anlaşılmayan bir öğretim dilinin sakıncalarıyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Böyle düzenlenmiş tümcelerin düşüncede yer yapmadığını kendi çabalarımda denedim. Öğrenciye konuları ağıdalı bir dille, birbirini izleyen uzun tamlamalarla her anlatışında, öğrencinin konuya ilgisiz kalıp esnediğini, tümceleri ne denli Türkçe, Türk dili kurallarına uygun olarak kurarsam o denli ilgiyle izlediklerini gördüm. (Dr.Rüştü Ergun, Hekimlik Dilinin Türkçeleştirilmesi, S.419).

Prof.Dr.Sadi Irmak, Avrupa'ya gönderilen 13 öğrenciden bir olarak, tıp öğrenimi için Berlin'e gönderilir. Öğrenimini tamamlayıp İstanbul Tıp Fakültesine öğretim üyesi olur ve 1930'dan itibaren tıp terimlerinin Türkçeleşmesiyle uğraşır. Bu çalışmalarını “Atatürk'ten Anılar” kitabında şöyle anlatır:

*Tıbbiyeye öğretim üyesi olduğum zaman terimler Türk bilginlerinin Arap diline hediye ettikleri tamamıyla Arapça'dan uydurma terimler idi. Ben Berlin'deki tıp öğrenimimi Latin terimleri ile yapmıştım. Artık, hele yeni harflerin kabulünden sonra, Arapça terimleri çocuklarımıza okutmak ve yazdırmak olanağı kalmamıştı. Ben Türkçe'de gereksindiğimiz bütün terimlerin yaratılabileceğine inanırdım. Bu hava içinde **akyuvar, alyuvar, beyin, omurilik, mide salgısı** gibi yüzlerce yeni sözcüğü terim olarak yerleştirmeye çalışıyordum. Ama sınavlarda hiçbir baskı yapmıyor, eski terimleri söyleyenlere de hakları olan notu*

veriyordum. Kısa zamanda şunu gördüm ki, öğrenciler anadillerinden yapılmış terimleri hem daha kolay öğreniyorlar, hem de belleklerinde daha güvenceli olarak saklayabiliyorlardı.”

Prof.Sadi Irmak'ın bu çalışmalarını öğrenen Atatürk, Dolmabahçe ve Florya'da, Türkçe ile ilgili yaptığı toplantılara onu da davet ederdi. Prof.Irmak, bu toplantılarla ilgili gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:

“Atatürk sezgiyle ve akılla Türkçe'nin çok eski ve köklü bir dil olduğuna inanıyordu. Türkçe'nin köklü bir dil oluşuna dair bu inancı Türklüğe olan coşkun sevgisinden doğuyordu. Birdenbire “tonalite” sözcüğü nereden geliyor ? diye bir soru açtı. Bazı arkadaşlar bu sözcüğün Fransızca olduğunu söylediler. Ata, özel kalem müdürü Süreyya Anderim' e bir işaret verdi. Bir iki dakika sonra Fransızca'nın etimolojik sözlüğü getirildi. Bu kamusta (sözlükte) “ton” sözcüğünün Latince'den Fransızca'ya geçtiği ve Latince'ye de Yunanca'dan aktarıldığı yazılıydı. Yunanca sözlükte ise bunun bir Orta Asya dilinden geçmiş olduğu olasılığından bahsediliyordu. Az sonra Yakutça sözlüğünde ton sözcüğünün ses manasında kullanıldığı anlaşıldı.

Bu defa “şirürji” sözcüğünün aslını sordu. Biz Fransızca olarak biliyoruz, ama aslını bilemeyiz, dedik. Atatürk bu sözcüğün eski Türk lehçelerinde “yargıcı”, yani yaraları iyi eden sanat anlamına geldiğini söyledi. O zaman kafamda bir şimşek çaktı. Çünkü şirirji yerine Orta Çağ Almancası'nda “wundartz” dendiğini hatırladım. Bu tamamı tamamına yarayı iyi eden hekim demektir.”

I.Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda dirgerlik dilimiz ; **Arapça, Farsça, Fransızca, Latince, İngilizce** karışımı anlaşılması güç, tutarsız bir dildi.

Bilim dili deyince, bilim adamlarının kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili yayınlarda kullandıkları yazı diliyle, öğretimde kullandıkları konuşma dili, o uzmanlık alanıyla ilgili özel kavramları yansıtan bilim sözleri ya da terimler anlaşılmalıdır. Bilim dilinin açık seçik anlaşılır olması, bilimsel bilgilerin araştırma sonuçlarının yalnız öğrencilere değil, geniş yurttaş yığınlarına da iletilmesini kolaylaştırması bakımından önem taşır.

Demek ki, bilim dili olarak Türkçe'nin gerçekten Türkçe olabilmesi için, bir yandan bilim adamlarının genellikle yazdıklarıyla söyledikleri, yabancı sözcüklerden olabildiğince arınmış bulunmalı, öte yandan da çeşitli bilim dallarının terimleri Türkçe olmalıdır. Türkiye'de tüp öğretiminin 1839'da Fransızca olarak yapılmaya başlayıp, bu uygulamanın 32 yıl sürmesi, bu alana bilim sözü niteliği taşımayan çok sayıda sözcüğün yerleşmesi, üstelik bu sıradan sözcüklerin dirgerlik uğraşı üyelerince bilim sözü olarak algılanması sonucunu doğurmuştur.

Bilim adamları dilimizde var olan Türkçe sözcükleri kullanmakla kalmamalı, karşılığı bilinmeyen bilim sözlerine Türkçe karşılıklar da önermelidir. Bu işi herkesin aynı başarıyla yapamayabileceği açık olmakla birlikte, bilim adamları için sanılacağı ölçüde güç de değildir. Bu konuda izlenebilecek örnekler, yerleşmiş kurallar, elimizde Türkçe köklerle ekler, isteyenlere yararlı olabilecek kılavuz niteliğinde yayınlar vardır. Çeviri yapan bilim adamları, Batı dillerinde bulunup da dilimizde bulunmayan kavramlardan hangilerine karşılık türetilmesi gerektiğini yakından gördükleri için, bu konuda daha elverişli durumdadırlar.

Tıp öğretiminin Fransızca olduğu dönemlerden kalma anlamsız bir alışkanlık olan reçetelerin Fransızca yazılması, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 1943-46 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü de yapan **Ord.Prof.Dr.General Tevfik Sağlam**, 1925 yılında Almanca'dan yaptığı bir tıp kitabı çevirisinin önsözünde şöyle diyordu:

“Ülkemizde reçetelerin Fransızca olarak yazılması garipliliği sürüp gidiyor. Ben de bu geleneğe uyarak reçeteleri Fransızca'ya çevirdim. Ancak bu uygulamanın tümüyle yanlış olduğuna ilişkin, 14 yıl önce belirttiğim görüşleri koruyorum. Türklerin bugün bütün tıbbi kolaylıkla yazabildikleri bir tıp dilleri vardır. Dolayısıyla reçetelerin Türkçe yazılmasını engelleyen, dilimizdeki bir eksiklik değildir.”

Dil devriminin üniversiteye girmesi **“1933 Üniversite Reformu”** ndan sonra olmuştur. Bu amaçla bütün bilim dallarında özleştirme yarkurulları oluşturulmuştur. Dilgibilim(anatomi) terimlerini özleştirme yarkurulunun başında Prof.Dr.Nurettin Ali Berkol, üye olarak Prof.Dr.Mouchet, Doç.Dr.Hamza Vahit Göğen, Dr.Zeki Zeren, yapılbilim (fizyoloji) terimlerini özleştirme yarkurulunun başında ise Prof.Dr.Kemal Cenap Berksoy ve üye Dr.Sadi Irmak bulunmaktaydı. Bu kurullar, ilke olarak Fransızca'nın yerine Latince'yi (Fransız kökenli Mouchet), Osmanlıca'nın yerine Türkçe'yi koymayı (Göğen ve Zeren) benimsemişlerdi. Berksoy, özleştirme ile ilgili ilk yapıtını 1934'te “İnsan Teşrih Modeli”(2. basısı 1938'de “İnsan Anatomi Modeli ve Terimleri”) adıyla yayımlamıştır. Arapça hücre anlamındaki Türkçe **“göze”** yi bulan Berksoy ve bu terimi kamuoyuna tanıtsa Prof.Dr.Süheyl Ünver olmuştur.

Berkol ile Göğen'in 1927 'de Müderris İsmail Hakkı ile birlikte “Teşrih-i Tavsifi-i Beşer” adıyla yayımladıkları yapıt Türkçeleştirilerek, Berkol-Mouchet-Göğen'in imzasıyla 1935-36 yıllarında 6 yapıt olarak yayımlanmıştır Burada terimlerin Latince'leri ile Türkçeleri birlikte sunulmuştur. Berkol, yapıtların önsözünde özleştirmeyi dil devriminin ilkeleri doğrultusunda yaptıklarını belirtmiştir. Berkol bu çeviri işinin yanı sıra yine 1935-36 yıllarında Zeren ile birlikte biri sindirim, öbürü sempatik(sargın) sinir dizgesiyle ilgili 2

anatomi(dilgibilim) kitabı yazmıştır. Bağırsak sözü Zeren'de "Bağırsak", Göğen'de "barsak" biçiminde yazılmıştır.

Atatürk döneminde dirgerlik dilinin özleştirilmesine yönelik en geniş kapsamlı çalışma, TDK'nca üniversite dışında yürütülmüştür. O zamanki adıyla "**Türk Dili Tetkik Cemiyeti**" bilim diliyle uğraşan bir "Bilimler Bölüğü" ile buna bağlı bir " Tıp terimleri Kolu" kurmuştur. Bu kol Türkiye'deki bütün dirgerlere 1934 Eylül'ünden başlayarak derleme dizelgeleri gönderip Türkçe terim önerileri istemiştir. Bursa'dan onuncu yıl marşının söz yazarı yazın öğretmeni **Ali Ulvi Elöve** ve Bursa Devlet Hastanesi Göz ve KBB uzmanı **Dr.Şefik İbrahim İşçil** bu çalışmaya gönüllü katılmışlar ve 13.000'i aşkın Fransızca dirgerlik terimine karşılık veren bir belgelik oluşturulduğu (13 Kasım 1938) halde basımına 1944'te geçilebilmiş ve ancak 1948'de bitirilmiştir. Yapıtın ilk 5-10 çitimi çıkınca dil devrimi karşıtı öğretim üyelerinin tepkisini çeker. Bunlardan İşçil'in ismini vermediği bir ordinaryüs Prof. İstanbul'dan salt bu iş için Bursa'ya gelerek İşçil'i bu işten caydırmaya çalışır. Gaita'ya **dışkı**, teneffüs'e **solunum** denemeyeceğini söyler.

Dil devrimi sonrasında bu devrim yönünde ilk yapıt üniversite dışından bir dirgerce yazılmıştır. Bu, Bandırma Devlet Hastanesi cerrahı (işleycisi) **Dr.Memduh Necdet Otoman**'dır. Kökence Trabzonlu olan, uzun yıllar Erzurum ve Sivas'da çalışmış olan bu ulusçu dirger derin bir dil bilincine iyedir. 1930 yılında "Gaz'inin Yolu" adlı bir yapıt yazmıştır. 1933'teyse "**Dilimizi nasıl onarmalıyız?**" adlı yapıtını ilk yapıtının 2. dürümü olarak yayımlamıştır. Daha tarama dergisiyle cep kılavuzunun çıkmadığı o yıllarda kendisini Otaçı (Dirger) Memduh Necdet olarak sunmuştur. Yenisey yazıtlarında **ota** biçiminde geçen "tedavi" kavramının yanı sıra hekim için otaçı sözcüğü bulunmaktadır. Uygur ve Karahanlı dönemlerinde **atasagun** da bu anlama geliyordu. Yazar soyadı yasası çıktıktan sonra Otaman soyadını almıştır. Otaman'ın dil devrimi konusundaki görüşleri açık ve durudur. Öğretim üyesi olan uğraştalarının yaptığı gibi devrime kendince birtakım sınırlar koymaz. Türkçe'nin bütün olanaklar kullanılarak özleştirilmesini savunur. Türkçe konusunda derin bir bilgisi vardır. Yapıtında dirgerlik dilinin durumuna da değinir. Osmanlıca'dan Latince'ye ya da Fransızca'ya geçilmesine kesin bir dille karşı çıkar. Ona göre dirgerlik dili öz be Öztürkçe olmalıdır. Otaman, usu bulanık İstanbullu öğretim üyesi uğraştalarının karşısında taşra dirgerinin yalın düşüncesini temsil etmektedir. Onlar Hacivat, o ise Karagöz'dür(39)

Terimler öğretim, eğitim ve anlatımı kolaylaştırır. Dünyadaki ilerlemelerle hergün her alanda yeni terimler ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de yıllardanberi dirgerlik terimleri üzerinde çalışılmaktadır. Kişisel çalışma ürünü olarak, **Prof.Dr.Saim Ali Dilemre**'nin "**Hekimlik Dili Terimleri 1945, 132 sayfa** " ile **Ord. Prof. Dr. Zeki Zeren**'in "**Anatomi Sözlüğü 1946, 288**

sayfa", hekimlik terimleriyle de ilgilenmiş Türk Dil Kurumunun bastırıldığı **Dr. Şefik İbrahim İşcil** ve **Ali Ülvi Eliöve (Dilci)**'nin **13.000 terimlik "Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme, 973 sayfa"** olmak üzere iki yapıt çok önemli tıp sözlükleridir.1944-48 yıllarındaki bu girişimden başka kurum dışında bazı kişilerin çalışmalarıyla tıp terim kitapları yayımlanmış, üniversitelerde (**Prof.Fazıl Noyan , Prof.Cihat T.Gürson'un "Küçük Tıp Terimleri Kılavuzu" 1947**) bu alanda çalışmaları olmuştur.

Hacettepe üniversitesinde dil konusunda yapılan ilk atılım 1964'te "*Tıp Terimlerini Türkçeleştirme Komitesi*" adıyla gönüllü bir kurulun oluşturulması olmuşsa da, ancak çeşitli nedenlerle bir süre sonra dağılmıştır. Bunun ardından TDK çatısı altında "*Hekimlik Terimlerini Türkçeleştirme Yarkurulu*" oluşturulmuştur. **Prof . Dr. Atalay Yörükoğlu, Prof. Dr. Orhan Öztürk, Prof. Dr. Ekrem Gülmezoğlu, Prof. Dr.Yaman Örs, üniversite dışından Dr. Ceyhan Atif Kansu (ölümüyle yerine Emel Göçen), Dr. Mustafa Şerif Onaran, Emin Özdemir, O. Üstün Yıldırım**'dan oluşan bu yarkurul, 1978 yılında 1500 terimlik bir "Hekimlik Terimleri Kılavuzu" yayımlanmıştır. Kılavuzun 3000 terimlik 2.bası 1980 yılında Öztürk'ün başyazarlığında yayımlanmıştır.

Bu yapıtı göremeden aramızdan ayrılan **Dr.Ceyhun Atif Kansu (1919-1978)** dirgerlik dili hakkında şöyle demektedir :

"Yabancı terimlere dayanan bir bilim uygulamasını büyüye benzetebiliriz. Büyünün de uygulamada kendine özgü sözcükleri, terimleri ve yalın halktan gizlenen kutsal dokunulmazlıkları vardır. Hekimliği de anadilden ayrılan terimlere uygularsanız, onu bir büyü haline getirirsiniz. O zaman bilim ile büyü arasındaki sınır kalkar, bilim de bir gizem, büyü olur.

Hekimlik dilinin yabancı terimlerle karşılaşma-sına, hekimliği bir büyü haline getirdiği için karşıyım. İlk önce, hekimlik bir bilim olarak, kendini büyüden ayıran genel dile, ulusal dile gereksinir. Bir sanat, bir iyileştirme, sağaltma sanatı olarak da halkın buyruğundaysa, terimlerini halk diline, ulusal dile uydurmak zorundadır. Hiçbir bilimin, halk üstünde, insanlık üstünde bir yeri yoktur.Her bilim halk içindir. Hekimlik dilinin türkçeleşmesi için savaşımların temel ereği budur. Hekimliği büyüden, gizemden kurtarmak istiyorlar. Hekimlik dilinin Türkçeleşmesini isteyenler bu kuramı savlıyorlar."

Prof. Dr. Sabahattin Payzın 1974'te yayımladığı "*Bağışıklık Bilimi ve Bağışıklık Hastalıkları*" kitabının önsözünde :

"Her yeni alanda olduğu gibi, bunda da anlatım için çoğunluğu İngilizce olan terimlerin Türkçe anlatılabilmesi amacıyla Türkçe karşılık konması gerekiyordu. Bunları hazır bularak

veya kendimiz yaparak mümkün olduğu oranda her yabancı terimi, yabancı dilde o dili bilmeyenlere anlatacak karşılıklarını koyduk. Elbette ki, bunların daha iyileri başkaları veya yazar tarafından bulunup ilerde değişebilir. Bu da ilerlemenin doğal sonucudur” demektedir. Üvey babası Kazan Türkü olan Payzın'ın “Tıp ve Mikrobiyoloji Terimleri Yapımı İçin Bazı İlke Önerilerimiz” başlıkla yazısı 1981’de A.Ü.Tıp Fakültesi Mecmuası’nda yayımlanmış olup, terim yaparken ille de Öztürkçe köke ek getirerek terim yapma zorunluluğu yoktur ve olmamalıdır. Bu şövenliktir diyordu.

Zeren’in ölümünden sonra, Çapa’dan Cerrahpaşa’ya kayan dirgerlik dili çalışmalarında önemli bir isim olan ışınbilimci **Dr. Rüştü Ergun**, cumhuriyetin 50. yılına armağan ettiği “**Türk Dili Atatürk ve Biz**” adlı yapıtında dirgerlik dilinin özleştirilmesinin geçmişi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. 1976 yılında Türk Tıp Derneği Dergisinde “**Hekimlik Dilinin Türkçeleştirilmesi**”, 1982 yılında yine o dergide “**150 yıllık hekimlik dilimize genel bir bakış**” başlıkları altında, kendisi terim çalışması yapmadığı halde, yapanları yazılarıyla arkalamıştır. Cerrahpaşada ışınbilimci **Prof. Dr. Muzaffer Altınkök** ve Yürekbilimci **Prof. Dr. Dinçer Uçak**’ı dil çalışmalarına yönelten odur.

Doç.Dr.Muzaffer Altınkök 1977 yılında “**Işınbilim Terimleri Kılavuzu** “ düzenlemiş, TDK’nın denetiminden geçen bu yapıtı Cerrahpaşa Tıp Fakültesince (yetilince) yayımlanmıştır. Yapıtta yaklaşık 3000 İngilizce ışınbilim terimine karşılıklar önerilmiştir. Kılavuz dirgerlik dilini özleştirme geçmişinde Fransızca ya da Latince yerine İngilizceden düzenlenen ilk yapıttır. Tıp dilinin Türkçeleştirilmesi konusunda verimli çalışmalar sergileyen Altınkök’ün 2000 yılında yayımladığı son yapıtı “**İdrar Yolları Işınbilimi** “ Türk tıp diline çok değerli bir katkıdır.

Yürekbilimci **Prof.Dr.Dinçer Uçak** “**Kalp Yetersizliği**” (1979) adlı yapıtında Türkçe terimler kullanmıştır. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’nce yayımlanan bu yapıt TDK bilim dili ödülünü kazanmıştır.

1839’danberi Fransızca, 1870’ten beri Osmanlıca, 1933’ten beri Latince terimlerle içli dışlı olmuş Türk dirgerinin 1960’ dan sonra çevrime yeni giren İngilizceye tepki gösterenlerin başında ufakdirimbilimci (Mikrobiyolog) **Prof.Dr. Ekrem Kadri Unat** olmuştur. Bu konudaki ilk yazısı “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransızca Tıp Öğretimi ve Türkiye Cumhuriyeti’nde İngilizce Yüksek Öğretim*” başlığı altında 1972 yılında Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Bülteni’nde çıkmıştır. Unat yaşamının son 30 yılında dirgerlik diliyle ilgilenmiş ; 14 Mart 1973’te yayımlanan “Tıp Yolunda Cerrahpaşa” da yer alan “*Tıp Dilimiz Üzerine*” başlıklı ve 24-26 Ekim 1978’de İstanbul’da düzenlenen XVIII.Türk Mikrobiyoloji Kurultayı’nda “ *Türkçe*

Mikrobiyoloji Terimlerinde Birliği Sağlamak Üzere Öneriler başlıklı ve Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü dolayısıyla Cerrahpaşa'da Unat'ın girişimiyle düzenlenen Atatürk Haftası Etkinlikleri kapsamında 21 Mayıs 1981'de *"Türkçe Tıp Terimleri Toplantısı"* nda Unat, uluslararası cins, tür adlarının değiştirilmeden alınmasını, **kas, tanı, bulaş**'ın ad olmayıp buyruk olduğundan dolayı yanlış üretilmiş terimler olduğunu, -al, -sal soneklerin uydurma olduğunu savunmuştur. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti 1998 yılında Unat'ın başyazarı olduğu ve 2000'i aşkın İngilizce terimin karşılıkları verildiği bir *"Mikrobiyoloji Terimleri Kılavuzu"* nda yayımlamıştır. Kılavuzda önerilen karşılıkların ancak % 30'u Türkçe'dir. Geri kalanlar Türkçe'ye uyarlanmış Latince terimlerdir. Unat, bu yapıtını göremeden 1998 ilkyazında ölmüştür. Işın içinde yatsın.

İzmir 9 Eylül Tıp Fakültesi Çözümler (Patoloji) öğretim üyesi **Prof. Dr. M. Şerafettin Canda**, 1982 yılında TDK'nun *"Türk Dili"* dergisinde *"Tıp Dili"* başlıklı bir yazı yazmıştır. *"Tıp Dili Türkçe Kılavuzu"* adlı yapıtıysa 1983 yılında Sivas Kanser Derneği'nce İzmir'de yayımlanmıştır. 2.bası 1993 yılında Saray Medikal Yayıncılık eliyle İzmir'de *"Tıp Dili Özleştirme Kılavuzu"* adıyla yayımlanmış ve 1500 Türkçe terim sunulmuştur.

9 Eylül Tıp Fakültesi Deribilim öğretim üyesi **Prof. Dr. Ali Tahsin Güneş** ve **Prof. Dr. Lütfü Tat**'ın öncülüğünde *"Türkdili Konuşan Deribilimciler Derneği"* kurulmuş ve kısaca *"Türkod Derneği"* adını alan bu kuruluş, *"Deribilim Terimleri Eşanlamlılar Sözlüğü"* yayımlamış, 208 Latince deribilim teriminin Azerice, Çince, Gagavuzca, İngilizce, Özbekçe, Rusça, Tatarca, Türkçe, Türkmençe, Uygurca karşılıkları verilmiştir.

Kırıkkale Tıp Fakültesi öğretim üyesi **Prof. Dr. Akın Yıldız** 15 Eylül 2001 günlü Cumhuriyet Bilim Teknik'te *"Tıp Dili Bugün Türkçe Olabilirdi"* başlıklı yazısında dirgerlik dilinin özleştirilmesini savunmuştur.

Türk Kardiyoloji Derneği, **Prof. Dr. Güngör Ertem**'in önyak olmasıyla 1994 yılında 1300 terimlik bir sözlük yayımlamıştır. Sözlüğün 2600 terimlik 2.bası 1998 yılında yayımlanmıştır. Ertem, kendilerinde bir özleştirme çalışmasına girişme yetkisi görmediklerini belirterek, amaçlarının uğraştıkları arasında terim-yazım birliğini sağlamak olduğunu belirtmiştir. Sözlüğün Türkçe terim oranı oldukça düşüktür. Karıncık, kulakçık gibi ortaöğretimde 60 yıldır kullanılan Türkçe terimlere dahi yer verilmemiştir.

İstanbul Tabip Odası, 13 Mart 1998'de İstanbul Tıp Fakültesi 1993 Üniversite Reformu Amfisinde **Prof. Dr. Taner Gören** yönetiminde dirgerlik dilini konu edinen bir açık oturum düzenlemiştir. Başkonuşmacı Ertem'in dil devrimi dilimizi Arapça-Farsça sözcüklerden arındırarak yoksullaştırmıştır iddiasına cevap veren Doç. Dr. Süreyya Ülker ; an az 70.000'i

Latince kökten olan dirgerlik terimlerinin Türkçeye sokulmasıyla yeni bir Osmanlıca yaratılmış olacağını, dil devrimiyle % 70-80 oranında arınmış olan dilimizin yeniden Türkçe olmaktan çıkacağını, Ertemin önerisinin kolaycılık olduğunu, dirgerlik dilinin Türkçeleştirilmesinden kaçınılamayacağını belirtmiştir.

Çapa'daki **"Tıp Dilinde Türkçe Kullanımı"** konulu 2.açık oturum yine 1933 Üniversite Reformu Amfisi'nde 16 Ocak 2001'de İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Araştırma-Uygulama Merkezi'nce **Prof. Dr.Yener Aytözekin**'in yönetiminde yapılmıştır. Kendisinin, Cumhuriyet Bilim Teknik'te (15 Eylül 2001) dirgerlik dilinin özleştirilmesi ve 20 Ekim 2001 günü yayımlanan 761 sayısında çıkan **"Kongreler, bilim ve Türkçe"** konularında yazıları vardır

Türkiye'de dirgerlik dilinin özleşmesi konusunda, dirger olmadığı halde **"TÜRK HEKİMLİK DİLİ, Kültür Bakanlığı yayını 1993"** adlı yapıtıyla dirgerleri utandıracak ve kısındıracak kadar özünlü bir çalışma sergileyen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Öğretim Üyesi **Prof.Dr.Cemal Mihçioğlu**'nu ve onun önerdiği (yaklaşık 3000) terimleri burada belirtmeyi, onun anısına öderken zevk duyduğum bir borç bilirim.

Bütün toplumlarda yaratıcı bilim adamları, var olan terimlerle yetinmezler, yeni kavramları, yeni anlayışları kapsayan yeni terimler atarlar ortaya. Bu ülkenin dirgerleri de elbette bu gibi gerekli değişikliklere sadece ayak uydurmak değil, ona önyak olmakla görevlidirler.Türkçe belirli düşün ve bilim alanlarının, özellikle tıp biliminin sözcük ve terimlerinden yoksunsa, yetersiz bir dil olduğu için değil, Türk dirgerinin sözkonusu alanda etkinlik göstermemesi nedeniyle yoksundur. Türkçe de Batı'nın ortak ölü dili olan Latince gibi, sonsuz sayıda bildiri üretmeye elverişli bir dizgedir ve bu gereksinimleri kendi olanaklarıyla, kendi kaynağı anadilinden sağlaması kadar daha doğal bir şey olamaz.

Bakü'de (21-25 Mayıs 1997) yapılan I.Avrasya Gastroenteroloji Kurultayında Azerbaycanlı Doç. Dr. Nuri Yusufğlu Bayramov ve tarafımdan, içinde 7 Türk lehçesinde 504 tıbbi terim bulunan "Türk Dilli Halkların Gastroenteroloji Terimleri Sözlüğü " ilk çalışma örneği olarak yayımlanmıştır.

Hacettepe Halk Sağlığı öğretim üyesi **Prof. Dr. Zafer Öztekin** derleme sözlüğündeki sağlık deyişlerini taramış ve 1992 yılında TDK'nca **"Halk Dilindeki Sağlık Deyişleri Sözlüğü"** adıyla yayımlanmıştır.

Dirgerlik dilinin özleştirilmesine karşı olan, yazılarında dünyadaki tek bilim dilinin Latince olduğunu savunan asker (çeri) kökenli ozan uğraştığımız (meslekdaşımız) Dr.Armağan Cengiz Büker, Latin dillerine egemen olup, Dil Derneğinin Türkçe sözlüğünün 1998 yılında yayımlanan 1.bölümünün yazarlarındandır.

Bu konuda eleştiri hakları dürüstçe kullanıldığı sürece, bizim için benimsenir yanı bulunsun, bulunmasın her görüş saygıya değerdir. Ama, tıp dilinin Türkçeleştirmesini yadsımanın da, bölünmez bir bütün oluşturan Atatürk ilkelerinin köşe taşlarından birini yadsımak olduğunu bilmek gerekir.

Soyluların, yöneticilerin ve bilim adamlarının dili olan yabancı diller yerine ulusal dilin bir bilim, özeğin ve yönetim dili olması sağlanmalıdır. Belirli bir dilde sözcük sayısının düşük olması, o dili kullanan ulusun geri kalmışlığının başlıca nedenidir. Afrikadaki bir budunun dili 900 kelimedenden ibaretken, İngilizce' de 120.000 civarında kelime vardır ve Shakespeare, eserinde en çok kelime kullanan yazardır. Bilgi artık az sayıda insanın malı olmaktan çıkmış olup, herkesin istediği aradığı değer olmuştur. Ama bunun için de herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir dil lazımdır. Bu dil de ancak içinde doğup büyüdüğümüz anadilimizdir. Üretilen, yaratılan veya kaynaklarımızdan alınıp çıkarılan kelimelere uydurma adını takanlar, yalnızca gerçekçi olduklarını, açık görüşlü olduklarını söylerler. Gerçekten de öyledirler, han kapıları gibi açıktır kafaları, ne gelirse girer, ne girmişse iyidir, ne girmemişse kötü girmiştir. Halkın öz diline dudak büken, onun gücünü ve tadını sezemeyen küçük bir azınlık, yabancı bir sözcüğün Türkçesini söylemekten utanır ve kendi acınacak haline tebessüm ederken gülünç olmaktadır.

Dilimizin yabancı diller baskısından kurtarılması ve kendine yeter bir özeğin dili durumuna yükseltilmesi amacı karşısında, uydurma oldukları söylenen sözcüklerin önemli bir bölümünün, kimilerin dilimize gerçekten girdiği bile çok kuşkulu olan yabancı sözcükler yerine, halkımızın tümünün veya bir kesiminin ötedenberi bilip kullandığı sözcüklerdir. Bilimve uygulam alanında, bir ölçüde de günlük yaşamda, yeni sözcük gereksinimi dev boyutlara ulaşmış olup, bu durumda, sözcükler ve terimler kendiliklerinden doğmayacaklarına göre, başvurulacak tek yol **“yaratma”** dır. Belli başlı Batı ülkelerinde de bu yola başvurulmaktadır. Dil devrimi Türkçe'nin yaratıcı gücünü yeterince kanıtladığına göre, Türkçe' nin ve dolayısıyla tıp dilinin en güncel sorunu, çağımızın; düşün, bilim, uygulam alanlarında, başdöndürücü bir hızla ürettiği kavramları kendi kaynaklarından doğan öğelerle karşılamaktır. Dirgerlik dili Türkçe terim oranının çok düşük olduğu bir bilim dalında bile, istendi mi Türkçe sözcük oranının % 90'a ulaştığı yapıtlar yazılabilmektedir.

Türk dünyasındaki bütünleşmeyi bilim adamları, yazarlar ve sanatçılar sağlayacaktır. Bilimin, özellikle tıp biliminin gücü, bütün Türk dünyasının kullanabileceği **“Tıbbi İletişim Dili”** nin gelişmesine yaptığı katkı ölçüsünde özekinsel bütünleşme tamamlanmış olacaktır.

Yabancı tıbbi terimlere karşılık bulmada Türk lehçelerinden de yararlanmak lazımdır. Son yıllarda Türk dünyasının önümüzde açılmış bulunması, bütün alanlarda olduğu gibi, elbette tıp dili alanında da karşılıklı etkilere yol açacaktır. Yabancı terimlere karşılık ararken yanibaşımızda duran bu zengin hazineden niçin yararlanmalıyım ? Hem ilişkilerimizin karşılıklı olarak gelişmesi, hem de dilimizi kendi kaynaklarımızla geliştirmek için bu yol doğru ve en uygun yoldur.

Üniversitenin her biriminde olduğu gibi, tıp bilimlerinde de Türkçe'nin doğru ve güzel kullanılması konusunda titizlik göstermek zorunluluğu vardır. Tıp öğrenimi gören bir gencin daha az dil bilgisi ve bilinciyle yetinebileceği iddia edilemez. Zira dile hakim olmadan düşünemeyiz, düşünemiyorsak bilimde, teknikte başarılı olamayız. Bugün üniversite öğrencilerinin hepsinde olduğu gibi tıp öğrencilerinde de Türkçe'nin doğru ve güzel kullanılmaması sorunu vardır.

Herhangi bir bilginin yorumlanarak özegin haline getirilmesi imkanına sahip kılınmayan, ilkokuldan başlayarak “**aşağıdakilerden hangisidir ?**” test kalıplarına sıkıştırılan gençler, doğru dürüst cümle kurma alışkanlıkları olmadığı için, kendilerinin de anlamadıkları bir takım ifade kalıpları içine sıkışıp kalmakta, kurdukları üç cümlenin ikisi bozuk, hepsi üslupsuz olmaktadır. Bu durum sadece öğrencinin bilgisizliğine, dikkatsizliğine bağlanamaz. Bilenle bilmeyeni ayırmada son derecede yavaş davranan bir değerlendirme düzeni, öğrencinin doğruyu ve güzeli bulma ve kullanma şansını azaltır. Ayrıca tıp öğrencisi ; sınıfta, amfide, konferans salonlarında anadilinin güzel konuşulduğunu işite işite yetişmiyorsa kabahat kimindir ?

Türk tıp dilinin yabancı diller boyunduruğundan kurtarılmasına inanılması güç ölçüde çaba harcayan, anadiline delice vurgun 1954 doğumlu genç meslekdaşım çörbilimci (patolog) **Doç. Dr. SÜREYYA ÜLKER**, daha 1979 yılında ve tıbbiyenin 5 ci sınıfındayken Almanca bir yapıtı “Resimli Anatomi sözlüğü” adıyla 439 sayfa olarak Türkçeye kazandırmış ve 1985 yılında İngiliz geçmişbilimcisi George Rawlinson'un 1870'lerde yayımlanmış olan yapıtını, Öztürkçe sözcükler kullanarak, “Altıncı Büyük Doğu Hakanlığı” adıyla 393 sayfa olarak dilimize çevirmiştir. Birinci baskısını 1986, ikinci baskısını 1991 yılında, 8 yıllık bir çalışma ürünü olarak yayımladığı ;

ÜLKER TIP TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ ()** Latince-Türkçe ve Türkçe-Latince 90.000 tıp teriminin karşılıklarını veren çok değerli bir hazinedir.

Doğurgan ve verimli niteliğiyle; 1995-96 yıllarında İngilizce yayımladığı Çörbilim (Patology) dizisinde Türkçelerini ayrıca içinde vermiş, 2001 yılında 5000'i aşkın Türkçe çörbilim

terimlerinin bulunduğu “**Ülker Çörbilim Terimleri Sözlüğü**”, son olarak Dirgerin Sesi – Atilla Taçoy Özel sayısında, dirgerlik diline yeni giren 3000 terimin Türkçe karşılıklarını sunarak, Türk dirgerlik dilinin söz varlığını **93.000**'e çıkarmıştır.

Bu yazımdaki görüşlerime katılsın veya katılmasın bütün meslekdaşlarıma ve özellikle tıp öğrencilerine, araştırma görevlisi asistanlara ve öğretim üyeliğine hazırlanan bütün dirgerlere bu sözlüğü hararetle öneririm.